

Ilonka Verdurmen:

Ik ben het water in de vaas

Poëzie in het voortgezet onderwijs

In het project 'School der Poëzie'¹ van De Rode Hoed in Amsterdam lezen jongeren Slauerhoff, Lucebert, Duo Duo, Stitou en Kouwenaar en schrijven ze zelf gedichten. Leerlingen presenteren hun poëzie in een echt theaterprogramma in De Rode Hoed. Ilonka Verdurmen, coördinatrice van het project en poëziedocent, vertelt.

December 1997. Een donderdagochtend op een scholengemeenschap in Amsterdam Zuid-Oost. Een VBO-klas met leerlingen afkomstig uit Suriname, de Nederlandse Antillen en de Dominicaanse Republiek. In de klas staat een kerstboom versierd met pasteltkleurige ballen. Op één na zijn alle leerlingen zwart, of nauwkeuriger gezegd, de leerlingen zijn bruin, van heel lichtbruin tot heel donkerbruin. Sommigen zijn in Nederland geboren, maar de meesten werden in een ander land geboren, al wonen ze al sinds jaren in de Bijlmer in Amsterdam.

Op het bord staan de woorden: *Waar – Wie – Geluid – Kleur – Denken en Zien*. Ongeveer 24 leerlingen zitten met een leeg vel papier voor zich. Hun petten zijn af, hun jassen zijn uit. Zij doen mee met een project van het KIVO, een samenwerkingsverband tussen Kulturele Instellingen en het Voortgezet Onderwijs, en de 'School der Poëzie' van De Rode Hoed in Amsterdam: 'Het land dat in mij woont'.²

Landkoffers

Een week eerder hebben de leerlingen een tentoonstelling bezocht met acht grote houten koffers met daarin gedichten van dichters die

in Nederland wonen, maar niet in Nederland geboren zijn. Acht allochtone beeldende kunstenaars hebben de koffers en de gedichten vorm gegeven. Ze zijn van binnen en buiten beschilderd en bedrukt. Er zijn foto's, kleine voorwerpen, een wandkleed en stukjes stof in verwerkt. De koffers gaan over herinneringen aan het land dat in hen woont. De gedichten en beelden drukken hun innerlijke verscheurdheid uit en tonen ook reacties van een soms vijandige buitenwereld: 'In mijn gevonden ogen / kijk je / de verkeerde camera in' is bijvoorbeeld de tekst die de Marokkaanse dichter Mustafa Stitou schreef. Kunstenaar Claudio Goulart toont daarbij een kwetsbare, naakte man die zijn arm voor zijn ogen houdt. Als de leerlingen de tentoonstelling 'Landkoffers' gezien hebben, maken ze tijdens twee of meer technieklessen hun eigen koffer in een wat kleiner formaat (A3). Daarna gaan ze zelf een gedicht schrijven onder begeleiding van een docent van De Rode Hoed. Hier worden drie lesuren aan besteedt, één blokuur waarin ook veel poëzie wordt gelezen en besproken en de daarop volgende week nog een lesuur om het eigen

School der Poëzie

*ik ben geen lieflijke dichter
ik ben de schielijke oplichter
der liefde, zie onder haar de haat
en daarop een kaaklende daad.*

*lyriek is de moeder der politiek,
ik ben niets dan omroeper van oproer
en mijn mystiek is het bedorven voer
van leugen waarmee de deugd zich uitzielt.*

*ik bericht, dat de dichters van fluweel
schuw en humanistisch dood gaan.
voortaan zal de hete ijzeren keel
der ontroerde beulen muzikaal opengaan.*

*nog ik, die in deze bundel woon
als een rat in de val, snak naar het riool
van revolutie en roep: rijmratten, hoon,
hoon nog deze veel te schone poëzieschool.*

Lucebert

gedicht te voltooien. Vervolgens werken de leerlingen nog zes tot acht weken aan de koffer in de lessen beeldende vorming of tekenen. Het vormgeven van de koffer, geïnspireerd door het gedicht, biedt niet alleen de mogelijkheid om verschillende aspecten van beeldende kunst aan de orde te stellen, maar het brengt ook een proces op gang bij de leerlingen. Ze worden zich bewust van de betekenis van de herinnering waar hun koffer over gaat. Daarnaast leiden de gedichten tot allerlei gesprekken. In Amsterdam is een groot deel van de leerlingen (60 tot 70 procent) niet in Nederland geboren of heeft ouders van niet-Nederlandse afkomst. Maar ook als je niet in Paramaribo of Casablanca geboren bent, kun je meedoen aan dit project. De poeziedocent van De Rode Hoed legt uit: 'Die koffer maak je voor jezelf. Als hij helemaal klaar is, mag je hem mee naar huis nemen. Het gedicht in de koffer moet gaan over een herinnering die belangrijk is voor jou. Het kan iets zijn waar je met plezier aan terugdenkt, maar de koffer kan ook gaan over iets wat je verdrietig maakt.' De woorden op het bord fungeren als vragen en het beantwoorden daarvan is een eerste stap om tot een gedicht te komen. 'Je moet eerst bedenken over welke herinnering je wilt schrijven. Iedere herinnering speelt zich af op een bepaalde plaats.' Sharita vult bij 'waar' in: *ons huis – ziekenhuis*. Bij 'wie': *moeder*; bij 'geluid': *mensen*; bij 'kleur': *licht* en bij 'denken': *toen ze ziek was*; bij 'zien': *alles*. Met deze woorden vormt ze zinnen die het verhaal vertellen over haar moeder:

Toen

*Je ging weg
Je zei
Ik kom terug
Die dag kwam je niet meer terug
We wachten dagen
We wachten maanden
Maar van terugkomen
is nooit iets terecht gekomen
Mijn moeder zei
Ik ben ziek
Ik moet naar het ziekenhuis
Je zei
Ik kom terug*

*Maar daar is nooit
iets van terecht gekomen*

Sharita Jipat, 13 jaar

In deze tekst zijn niet letterlijk alle 'antwoorden' verwerkt. Er komt geen zin in voor met het woord 'licht' of een zin die een 'geluid' beschrijft. Maar de woorden op het bord hebben Sharita wel geholpen om deze herinnering bij zich zelf op te roepen. De vorm is compact. Zij maakt gebruik van herhalingen, waardoor het gedicht iets bezwerends krijgt en ze wisselt van perspectief. Ze richt zich tot haar moeder 'Je zei' en tot de lezer 'Mijn moeder zei'. Het is een suggestief gedicht met ingehouden emotie. Achter alle regels zweeft het woord 'dood' maar het wordt nergens gezegd.

Marjam wil schrijven over het land waar haar familie vandaan komt, Suriname:

*Als ik aan Suriname denk
zie ik het al voor me
Grote huizen, grote erven, palmbomen
Zwemmen in Colakreek
Samen ja samen met mijn familie
vrienden, broers, zusters
mijn opa en oma
Lachen om de grappen van mijn oma
Getok van kippen
Geblaf van de honden
En dan denk ik aan Nederland
Hoe gaat het daar
En als ik in Nederland ben
dan denk ik aan Suriname
Hoe zal het zijn daar
Gaaf het goed?
Gaaf het slecht?
Dat weet ik niet
want ik ben niet daar
Daar in mijn tweede land*

Marjam Kerpens, 13 jaar

Geen rijm

De gedichten mogen niet rijmen en het mogen ook geen verhalen worden. Bij rijmende gedichten is de vrijheid om te zeggen wat je wilt zeggen beperkt. Op 'Ik hou van jou' rijmen maar enkele woorden als 'trouw',

'kou', 'blauw', 'pauw', 'nauw' en 'gauw'. Bovendien werkt bij een beginnend dichter het zoeken naar rijm het vinden van clichés in de hand. De docent vertelt verder over het verschil tussen een gedicht en een verhaal. De regels van een gedicht zijn korter. De leerlingen proberen regels te maken van vijf, vier of drie woorden. Alle onbelangrijke woorden moeten worden weggestreept. 'Ik hoor het geluid van kippen' schrijft de docent op het bord en vraagt welke woorden kunnen worden uitgeveegd. Eerst verdwijnt 'ik hoor', dan 'het geluid van'. 'Wat zijn het voor kippen?' vraagt de docent. 'Witte kippen.' 'Nee, gevlekte, bruine kippen.' 'Hoe klinkt het geluid van kippen?' Uiteindelijk verandert de zin in: 'kakelende, bruine kippen/ op mijn moeders erf.'

Ook de opdracht om een zin te maken waar een kleur in voor komt, stelt veel leerlingen voor problemen. 'Ik zie de mooie kleuren van de prachtige bloemen'. Om welke bloemen gaat het? Wat voor kleur hebben ze? Waar groeien ze? In de klas wordt druk overlegd. Hoe heten die bloemen ook al weer die je geeft voor vriendschap en liefde enzo? 'Rode fayallobbi bloemen' komt op het bord te staan en 'buiten, gele tulpen'. Wat voor kleur heeft de lucht? De leerlingen kijken uit het raam. 'De lucht is grijs.' 'Nee, de lucht is wit.' 'De wolken zijn wit en de lucht is lichtblauw.' 'Het gras is groen en soms bruin.' 'De bomen zijn zwart.' 'De huizen zijn van steen.' Wat zijn het voor huizen? Wat zijn het voor stenen?

Er is veel te beschrijven. De leerlingen worden gestimuleerd om op details te letten. Klinkt regen op het dak anders dan regen in de bomen? Buiten regent het en de hele klas gaat luisteren naar de geluiden die buiten te horen zijn – als je luistert.

Het wordt stil in het lokaal. Dan komen de verhalen los over de regen in Suriname of op de Antillen. Over douchen in de lauwwarme regen en je helemaal nat laten regenen en met al je kleren aan door de regen gaan dansen. Een meisje beschrijft hoe ze verliefd werd toen ze ging zwemmen in Colakreek: 'Jij, een gouden bloem in het bruine water.'

De werkbundel

Sommige leerlingen hebben grote moeite om te bepalen waar hun gedicht over moet gaan. Ze krijgen een poëziebundel, samengesteld door de poëziedocenten van De Rode Hoed, waarin een zeventigtal gedichten staan van dichters als Hanlo, Slauerhoff, Lucebert, Bhai, Colastica, Gorter en Duo Duo. Daaruit kiezen ze een regel die hen aanspreekt. 'Geef me je hand' kiest Guillianio. De docent komt naast hem zitten en stelt Guillianio vragen. Samen schrijven ze de antwoorden op. Wie moet zijn of haar hand geven? Kun je hem of haar vergelijken met iets uit de natuur? Wat ben je dan zelf? Ook de plaats en de kleur komen terug in de tekst:

Rachella

*Geef me je hand
Je ben net als een rode roos
in een vaas in mijn kamer
Ik ben het water in de vaas*

*Geef me je hand
Je bent net als een ster
hoog in de hemel
Ik ben de maan
die steeds naar je kijkt*

Geef me je hand

Guillianio Arrindelle, 15 jaar

Een andere jongen kiest de regel 'Ik verander' uit de bundel. Hij wil veranderen. Wat moet er anders worden? Waar lijkt het gevoel op dat hij van binnen voelt?

*Ik verander
Ik wil veranderen
Ik wil rustig worden
Het stormt bij mij van binnen
Van binnen is veel vuur
Ik wil waaien over de zee
Grote golven maken
Dan word ik rustig*

Het is niet zozeer een herinnering die hij beschrijft, maar een gedachte die voor hem belangrijk is en die in hem leeft. Hij heeft de

PoëzieRevue. Foto: Nanou Kurstjens.

hele les stil in een hoekje gezeten en geen letter op papier gezet. In de laatste vijf minuten komt hij samen met de docent tot deze tekst. Iedere zin is een antwoord van hem op een vraag. Hij weet precies wat hij wil zeggen. Als de tekst klaar is, is hij tevreden. Dit gedicht komt in zijn koffer. Hij gaat een zee schilderen met grote golven en vuur.

Voetbal

Nico wil een koffer maken over voetbal. Hij is nummer 14, net als Cruijff, en schrijft:

*Nr 14 was Cruijff en
ik ben ook Nr 14
Hij scoort veel ik ook
Wij houden van publiek
Wij houden van groen gras
Wij zien graag goals
Goals van ons eigen
Op het voetbalveld zijn we
het gelukkigst*

Nico vindt het moeilijk om over zijn gevoelens te praten, vertelt zijn mentor later, en maakt thuis veel ellende mee. Op het voetbal-

veld is hij het gelukkigst. Hij is trots op zijn gedicht en ziet de koffer al voor zich. Een andere jongen uit zijn klas, Ghalied, schrijft:

*Toen in Nederland
Toen ik in de Bijlmer woonde
met mijn moeder, vader en zussen
Ik zat in de kamer
Ik hoorde geschreeuw
Ik keek naar de witte deur
of ik daar wel durfde heen te gaan
Ik dacht wat gebeurt er daar
Toen kwam ik de kamer uit
en zag dat mijn vader
mijn moeder sloeg*

De ouders van Ghalied zijn inmiddels gescheiden en hij woont bij zijn moeder. Ghalied beschrijft een herinnering die in hem woont. Dit moet de tekst worden die in zijn koffer komt.

De Rode Hoed

Het KIVO project 'Landkoffers' is gericht op tweedeklassers en ontwikkeld door het Kunstweb (een instelling voor kunst en onderwijs)

en de Onderwijsmediatheekdienst van de Openbare Bibliotheek in Amsterdam. Het project draait sinds het schooljaar 1996/1997 en zal nog een aantal jaren aan scholen worden aangeboden. Zoals uit de beschreven lesvoorbeelden blijkt, komt in dit project het kunstzinnige en het sociale aspect tegelijkertijd aan de orde. Leerlingen beschrijven hun gevoelens en herinneringen én ze zijn intensief bezig met de vormgeving van hun koffer en hun gedicht. Bij een gedicht over een angstaanjagend ongeluk wordt een nauwkeurige plattegrond getekend met een auto en een fiets. Als alle koffers met daarin de gedichten klaar zijn, komen ze op een tentoonstelling in de school, de bibliotheek of artotheek. Het project wordt afgesloten met een theaterprogramma in De Rode Hoed in Amsterdam, de PoëzieRevue.

De samenwerking met het KIVO in dit project is een van de activiteiten rondom jongeren en poëzie die De Rode Hoed onder de noemer 'School der Poëzie' organiseert. Er worden ook andere poëzielessen gegeven aan jongeren in het voortgezet onderwijs.

In de 'School der Poëzie' is een methodiek ontwikkeld om aan de hand van schrijfofdrachten met leerlingen gedichten te maken en De Rode Hoed werkt met een speciaal voor jongeren samengestelde poëziebundel. Drie docenten geven de poëzielessen: Jos van Hest, Machtelt van Thiel en Ilonka Verduren. De lessen zijn bedoeld voor alle niveaus van het voortgezet onderwijs, voor leerlingen van VBO tot VWO, en van de tweede tot en met de hoogste klassen. Het gegeven dat een buitenstaander, een gastdocent, met de leerlingen komt werken, biedt nieuwe mogelijkheden om de leerlingen op een plezierige manier met poëzie te confronteren. De combinatie van zelf schrijven op school en vervolgens meedoen aan of kijken naar het theaterprogramma in De Rode Hoed, spreekt de leerlingen aan. Er is een concreet doel waarnaar toegewerkt wordt. De PoëzieRevue duurt ongeveer zeventig minuten en vindt plaats onder schooltijd. De leerlingen gaan er in klassenverband naar toe, begeleid door docenten.

De PoëzieRevue

Zo'n tweehonderd leerlingen zitten in de Grote Zaal en luisteren en kijken naar een flitsend programma waarin dichters, dansers, muzikanten en rappers de Revue passeren. Het belangrijkste onderdeel van deze wervende show is het optreden van de leerlingen zelf.

De poëziedocent van De Rode Hoed nodigt leerlingen uit om mee te doen aan de Revue en hun eigen gedicht voor te dragen. Leerlingen kunnen zich ook zelf aanmelden. Iedere klas wordt met vijf of zes leerlingen op het podium vertegenwoordigd. In de zaal zit een deskundige jury die hun prestaties beoordeelt. Het wedstrijdelement helpt de leerlingen om hun schroom te overwinnen en de uitdaging van een optreden op een podium aan te gaan. Het publiek bestaat uit leerlingen van hun eigen school en vaak ook van twee of drie 'vreemde' scholen.

Alle leerlingen hebben van tevoren de poëzielessen gevolgd en zijn voorbereid op het theaterprogramma. Met de leerlingen die optreden, is uitgebreid geoefend en gerepeteerd. Voor veel leerlingen is het de eerste keer dat ze een theater bezoeken en in de praktijk is gebleken dat ze vaak met veel plezier luisteren naar de gedichten van leeftijdgenoten. In de loop der jaren – De Rode Hoed is in 1994 begonnen met poëzieprogramma's voor jongeren – heeft de PoëzieRevue zich ontwikkeld tot een snel en afwisselend programma, waarin jongeren en volwassenen, dichters en performers om beurten optreden³. Door de vaart in het programma en de afwisseling tussen gesproken woord en muziek blijft de zaal geboeid. De jongeren zijn in elkaar en elkaars teksten geïnteresseerd.

Landelijke PoëzieMarathon

De Rode Hoed richt zich niet alleen op scholen in de regio Amsterdam, maar biedt lessen aan voor scholen in het hele land. Op zondagmiddag 30 november 1997 vond er een eerste, landelijke PoëzieMarathon plaats in De Rode Hoed waar scholen uit onder andere Oldenzaal, Rosmalen, Castricum, Nijmegen, Utrecht en Boxtel aan deelnamen.

PoëzieRevue. Actrice Dette Glashouwer. Foto: Nanou Kurstjens.

Docenten van De Rode Hoed kwamen poëzielessen geven en na een feestelijke voorronde op school werd bepaald welke leerlingen voor de school naar Amsterdam zouden worden afgevaardigd.

Behalve voor het voordragen van eigen gedichten konden de leerlingen zich ook opgeven voor een declamatiwedstrijd, waarin gedichten van dichters van hun eigen keuze werden voorgedragen. Dit was een nieuw programmaonderdeel dat bijzonder succesvol was. De deelnemers hadden hun presentatie grondig voorbereid, zelf gedichten gezocht en uit het hoofd geleerd. Hun voordracht was vaak emotioneel geladen en krachtig en daardoor boeiend. Het was verrassend welke gedichten waren uitgekozen. Een lang gedicht van Ter Balkt, 'Iemand stelt de vraag' van Remco Campert, gedichten van Judith Herzberg en Jean Pierre Rawie. 'Wanneer ik morgen doodga' van Hans Andreus werd a capella gezongen op een zelf gemaakte melodie. Een gedicht van Sappho werd euritmisch uitgebeeld.

Doelstelling

Wat wil De Rode Hoed bereiken met al deze activiteiten? Jongeren op een plezierige manier laten kennismaken met poëzie is de belangrijkste doelstelling. Zelf gedichten schrijven, samen gedichten lezen en bespreken, is een waardevolle, vormende activiteit. Het zoeken naar het juiste woord op de juiste plaats verdiept de taalvaardigheid; het deelnemen aan het theaterprogramma biedt mogelijkheden om het zelfvertrouwen van leerlingen te vergroten en hun sociale vaardigheden te trainen. De leerlingen moeten aandacht en respect opbrengen voor elkaar, luisteren en zich concentreren. In hun eigen teksten kunnen ze zich uiten en de gedichten bieden aanknopingspunten voor gesprekken en discussies in de klas. Ze wisselen gedachten en gevoelens uit en ze maken mee dat poëzie niet iets moeilijks is in een duf boekje, maar iets dat leeft en kan klinken. Poëzie wordt gepresenteerd als taal die kan verrassen, verwarmen, vervoeren en verleiden. 'Ik begrijp er geen bal van, maar ik vind het mooi.' Leerlingen ontdekken dat een regel op vele manieren geïnterpreteerd kan worden, zoeken naar

beelden en vergelijkingen om iets te vertellen, werken met ritme en structuren, schaven aan hun eigen teksten. Gedachten worden helder door ze te formuleren of juist duisterder. Een tekst kan spannend zijn, ongrijpbaar of heel direct en ontroerend:

Motregen

*Je wordt er langzaam kletsnat van
Als een nijlpaard wil ik in het water liggen
Alles is vies en grijs
Ik, de omgeving, de lucht
Alles is onbereikbaar groot
Ik word er moe van
Motregen
Als een nijlpaard wil ik in het water liggen*

Dhiraj Dhuney, 16 jaar

Noten en literatuur

- 1 De naam 'School der Poëzie' verwijst zowel naar Herman Gorter (1864 - 1927) die zijn verzen in 1897 en in 1905 bundelde onder de titel: 'School der Poëzie' als naar het gelijknamige gedicht van Lucebert (1924 - 1994).
 - 2 KIVO: Kulturele Instellingen en Voortgezet Onderwijs. Voor inlichtingen over het project 'Landkoffers' kunt u contact opnemen met Conny van der Bijl (Kunstweb), tel. 020: 626 20 10, en Mirjam van Campen (Onderwijsmediatheekdienst van de Openbare Bibliotheek Amsterdam), tel. 020: 523 07 80.
 - 3 In oktober 1997 verscheen bij Uitgeverij Van Gennep de bloemlezing *Morgen ben ik een vis*, een keuze uit de duizenden teksten die in de periode 1994-1997 in de 'School der Poëzie' zijn ontstaan. Het zijn gedichten van Nederlandse en allochtone jongeren, van jonge asielzoekers en vluchtelingen over dromen, verlangens, liefde, heimwee en over de dood.
- I. Verdurmen (samenstelling), *Morgen ben ik een vis. Gedichten van jongeren geschreven voor het project School der poëzie*. Amsterdam, De Rode Hoed/Van Gennep, 1997. 118 blz. ISBN 90-5515-175-0, f19,90.